

Т.І. Замлинський

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ у 1914 – 1916 рр.

© Замлинський Т.І., 2010

Проаналізовано національно-визвольний рух протягом двох років Першої світової війни, нові тактичні підходи до розв’язання українського питання з урахуванням тодішньої ситуації, їх наслідки, недоліки та прорахунки.

The article analyses the national-liberation movement during two years of World War I, new tactical approaches for solving the Ukrainian question taking into account the circumstances at the time, and it investigates the results faults and errors as well.

В історії національно-визвольних змагань українського народу особливе місце посідають 1914–1916 рр. – роки Першої світової війни, переддень Української революції 1917–1921 рр. Власне у цей період викристалізувалися державницькі погляди українських політичних партій та шляхи їх вирішення у тодішніх складних умовах. Аналіз суті цих питань дає ключ до розуміння причин поразки майбутньої національної революції, чергового загострення українсько-польських стосунків.

Перші спроби вивчення українського визвольного руху в роки Першої світової війни здійснили видатні історики, його активні учасники М. Грушевський [1] і Д. Дорошенко [2]. В їхніх працях звертається увага на трагедію українського народу у цей період, висвітлюються національно-державницькі змагання у Наддніпрянщині та західноукраїнських землях. Ці аспекти незначною мірою розглядаються у публікаціях таких сучасних істориків, як М. Кугутяк [3] та О. Сухий [4]. Доречно зазначити також те, що розвиток українського національно-визвольного руху вказаного періоду не завжди знаходить належне висвітлення у навчальних посібниках з історії України для студентів ВНЗ [5].

Враховуючи вищесказане, у роботі поглиблено аналізується діяльність таких провідних політичних організацій західних і східних українців, як Головка українська рада (ГУР), Союз визволення України (СВУ), Загальна українська рада (ЗУР) і Товариство українських поступовців (ТУП), спрямована на розроблення та реалізацію національно-визвольних прагнень українства протягом перших двох років Першої світової війни.

Перша світова війна, що розпочалася наприкінці липня – початку серпня 1914 року, спричинила велику трагедію українського народу. Всупереч власній волі, він був втягнутий у цю війну. Пошматовані між воюючими Австро-Угорською і Російською імперіями, українці змушені були стати фактично до братовбивчої війни за чужі інтереси: 3,5 млн. з них були мобілізовані до російської та понад 300 тис. – до австро-угорської армій [6, с. 103]. Українські землі, зокрема західний регіон, стали об’єктом загарбання воюючих сторін, перетворилися на один із найважливіших театрів воєнних дій. Наслідком цього стали людські жертви, матеріальні втрати, страшні руйнування та спустошення.

Проте жакхливе лихоліття Першої світової війни, репресивні акції окупаційних властей не тільки не послабили український визвольний рух, а навпаки, сприяли його розгортанню з новою силою. Річ у тім, що війна набрала зтяжнього характеру. Взаємно виснажуючи одна одну, Австро-Угорська і Російська імперії поступово втрачали свою силу та могутність, а це породжувало сподівання – і не безпідставні! – на успішне вирішення українського питання.

Вже 1 серпня 1914 року у Львові була створена міжпартійна політична організація – ГУР, яка мала представляти інтереси галицьких українців. До неї увійшли представники трьох українських політичних партій Східної Галичини – Національно-демократичної, Радикальної та Соціал-демократичної (усього 15 осіб.). Очолив цю організацію відомий на той час громадсько-політичний діяч, юрист К. Левицький. У багатьох документах, зокрема маніфесті до українського народу Галичини, ГУР визначила такі політичні цілі та шляхи їх досягнення: “Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії, при державі, в якій українське національне життя найшло свободу розвитку. Перемога австро-угорської монархії буде нашою перемогою. І чим більша буде поразка Росії, тим швидше виб’є година визволення України” [7, с. 748–749]. При цьому висловлювалося сподівання на те, що внаслідок поразки царської Росії на українській території постане самостійна держава із “столицею в нашій стародавній Києві, де було би українське правительство і український парламент, вибраний усім нашим народом”. Зверталася також особлива увага на те, що народ “мусить мати одну думку й одну волю”, якщо він “хочє вижити у таких складних і важких воєнних умовах” [8, с. 23]. Для успішного виконання цих завдань був створений легіон Українських січових стрільців (УСС) – національне збройне формування, що воювало у складі австро-угорської армії. Із подібною відозвою до буковинських українців звернувся Союз парламентських і сеймових депутатів цього краю [9, с. 249].

Аналогічну програму розробив і намагався реалізувати і СВУ, створений 4 серпня 1914 р. у Львові політичними емігрантами із Наддніпрянської підросійської України, які змушені були переїхати до Галичини в роки столипінської реакції. Діяльністю цієї безпартійної політичної організації керувала президія у складі Д. Донцова, В. Дорошенка, А. Жука, М. Меленевського, О. Скоропис-Йолтуховського. У багатьох документах, зокрема “Наша платформа”, відозвах “До українського народу”, “До громадської думки Європи”, обґрунтовується необхідність створення Української самостійної держави у формі конституційної монархії із однопалатним законодавчим органом, демократичними свободами і незалежною національною церквою. Цього можна досягти внаслідок воєнної поразки Росії за допомогою Австро-Угорщини і Німеччини. Обґрунтовуючи такий шлях, Д. Донцов у виступі на II Всеукраїнському студентському з’їзді (Львів, 2–4 липня 1913 р.) підкреслив те, що “історія не знає прикладу, де б поневолена нація визволилася з-під чужого ярма лише власними силами” [10]. У програмних документах СВУ обґрунтовувалася необхідність зовнішньої допомоги в такий спосіб, що Українська самостійна держава виконуватиме роль своєрідного бар’єра між Європою і Росією. До того ж Росія стане слабшою, відповідно менш агресивною, що сприятиме зміцненню стабільності на Європейському континенті. Так що незалежна Україна потрібна не тільки українцям, але і європейцям [7, с. 758].

До речі, таку саму думку висловив у цей час всесвітньо відомий український учений І. Пулюй. У 1915 р. він видав німецькою мовою дві брошури про політичну ситуацію українського народу. Головна ідея цих публікацій втілена у таких словах: “Незалежність України є, за нашим переконанням, ключем до миру в Європі” [11].

У зв’язку з наступом російської армії, СВУ наприкінці серпня 1914 р. переніс свою діяльність до Відня. Туди ж подалася і ГУР. Філіали СВУ були створені та діяли у Берліні, Львові, Лозанні, Стамбулі, інших містах, а представники – у 10 країнах [12, с. 259]. У 1915 р. почав виходити тижневик “Вісник Союзу визволення України”. Внаслідок спільної різноманітної діяльності українських політиків, передусім видавничо-інформаційно-пропагандистської, в тому числі на іноземними мовами, європейська громадськість уперше звернула увагу на українське питання. Про це писала майже вся преса континенту, що, звичайно, мало позитивне значення. Однак далі цього справа не пішла. Європейські державні та політичні діячі не прислухалися тоді до конструктивних пропозицій української політичної та наукової еліти і не підтримали національно-визвольну боротьбу українців.

Якою була позиція ТУП? Зазначимо, що ця нелегальна міжпартійна політична організація Наддніпрянщини була заснована у 1908 р. Її осередки (близько 60) діяли по всій підросійській Україні. Політична програма ТУП зводилася до національно-територіальної автономії України у складі Російської федеративної держави. Вона не змінилася з початком Першої світової війни. Тоді виникли розбіжності щодо участі Росії у війні: одна частина тупівців виступила за її поразку, а інша

– розгром Австро-Угорщини і приєднанням Галичини до Росії. Пізніше, восени 1914 р. ТУП зайняло нейтральну позицію щодо війни та воюючих сторін. Правда, його керівний орган Рада засудила російську політику в окупованій Галичині та Буковині [13, с. 867–868]. А в грудні 1916 р. з'явилася декларація ТУП “Наша Позиція”. У ній містилася вимога припинення війни, надання Україні автономного статусу у Федеративній Росії. “Отже, боролись ми і боротимемось за демократичну автономію України, гарантовану такою ж федерацією рівноправних народів” – йшлося у цьому документі. Який шлях боротьби обрали тупівці? Домагатись зазначеної мети, спільно з представниками інших недержавних націй Росії, здійснюючи переговори із центральним урядом, сподіваючись на підтримку тих російських політичних діячів, які з розумінням ставилися до вирішення українського питання [8, с. 16].

Як бачимо, провідні українські політичні діячі не виявили у черговий раз єдності щодо визначення мети національно-визвольних змагань і тактичних засобів для її досягнення.

Тим часом ГУР активно займалася проблемами біженців від російської окупації, в'язнів, безпідставно звинувачених у зрадництві, що знаходилися в австрійських концтаборах. А СВУ зосередився на захисті інтересів полонених українців російської армії. Йому вдалося домогтися того, що значна кількість військовополонених українців була зосереджена в окремих таборах Австро-Угорщини та Німеччини. Це дало можливість з допомогою відомих діячів науки і культури проводити різні форми національно-культурницької та політико-просвітницької роботи. Були відкриті читальні, школи, діяли хори, кооперативні та господарські курси, розповсюджувались українські газети, журнали тощо. Усе це давало позитивні результати. Адаже не випадково із цих полонених були сформовані дві військові дивізії – сірожупанників і синьожупанників (назва походить від кольору уніформи), які брали участь у боротьбі за незалежну Україну [13, с. 804].

До речі, одним із найважливіших завдань президія СВУ вважала також проведення національно-просвітницької роботи серед українського населення Російської імперії, налагодження стосунків з представниками українських партій для піднесення національно-визвольного руху в Наддніпрянщині. Однак, незважаючи на великі зусилля, СВУ не вдалося створити організаційну мережу на Сході України. Цьому перешкодила діяльність російської жандармерії [14, с. 32–33].

Розвиток українського визвольного руху був тісно пов'язаний із ситуацією на австро-російському фронті. Якщо у 1914 р. успіх був на боці російської армії, то весною 1915 р. – австро-угорської. Причому важливий внесок у переможний контрнаступ останньої здійснили УСС у битві за гору Маківку в Карпатах [15]. В результаті відкрилися нові перспективи перед українцями. Так, вже 5 травня 1915 р. у Відні реорганізовано ГУР у ЗУР, яка мала представляти не лише галицькі, але й загальноукраїнські інтереси. До неї увійшли 21 представник від Галичини, 7 – від Буковини і 3 – від СВУ. Діяльність ЗУР визначалася і спрямовувалася президією із 6 осіб, яку очолював К. Левицький. У програмних документах ЗУР конкретизувалося вирішення українського питання так: необхідність створення незалежної держави на усій українській етнічній території та досягнення окремої тимчасової національно-територіальної автономії західноукраїнських земель (Східної Галичини, Буковини і Закарпаття) у складі Австро-Угорщини, яка розглядалася як важливий етап на шляху подальшого виборювання незалежної та соборної України. Досягнення цієї мети пов'язувалося не тільки із підтримкою Австро-Угорщини, але й активною діяльністю самих українців. При цьому наголошувалося на тому, що визволення усього українського народу є “конечне в інтересі людськості, цивілізації, демократії і волі” [16, с. 157–158], тобто, відповідає також інтересам усього людства, принципам гуманізму і демократії, зміцнення міжнародної безпеки і миру. Власне таке роз'яснення мети українського національно-визвольного руху містилося також у маніфесті-зверненні ЗУР “До всіх культурних народів світу” від 22 вересня 1916 р. [17, с. 66].

Для реалізації визначених завдань ЗУР розгорнула активну діяльність. Використовувались як парламентські методи, так і неодноразові переговори з австрійським урядом. Під тиском українських політичних кіл прем'єр-міністр Штірк у вересні 1915 р. на зустрічі з депутатами парламенту повідомив, що після закінчення війни усі українські землі Австро-Угорщини будуть виділені в окрему адміністрацію з широкими автономними правами. Тоді ж було дозволено здійснити реформу в українському стрілецькому війську, внаслідок якої легіон УСС перетворився у

полк під командуванням полковника Г. Коссака як регулярну частину австрійської армії. Це мало надзвичайно важливе значення [18, с. 326–327].

Однак ситуація змінилася в докорінний спосіб не на користь українців вже у 1916 р. Російські війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова перейшли у наступ, прорвали оборону противника і протягом травня–серпня захопили значну частину Східної Галичини, Волині та Буковину. Через погане бойове забезпечення цей наступ захлинувся і встановилося затишшя. Фронт стабілізувався на доволі тривалий період. А на захоплених західноукраїнських землях російськими військами відновлено царську адміністрацію, яка знову здійснювала шовіністичну окупаційну політику.

Крім того, внаслідок домовленостей між німецьким кайзером Вільгельмом II і австро-угорським цісарем Францом Йосифом 5 листопада 1916 р. проголошено утворення Польської держави на відвоєваних у Росії польських землях. Тоді ж австрійська влада надала широку автономію тільки Галичині без поділу на українську і польську частини. Обов'язки прем'єр-міністра виконував Кербер замість вбитого Штірка. Оскільки уся крайова влада знаходилася в руках поляків, то українці потрапляли у повну залежність від них, не маючи права апелювати до центрального австрійського уряду [17, с. 61-62]. Це був важкий удар для українців. На знак протесту ЗУР самоліквідувалася і припинила діяльність.

Чому ж не виправдалися сподівання українців на допомогу Австро-Угорщини і Німеччини? Бо уряди цих країн пішли назустріч вимогам сильнішого польського національного руху. Польські політики виступали разом з Австро-Угорщиною і Німеччиною проти Росії, польські військові формації воювали на боці цих союзників. До того ж новоутворена Польська держава потрапила у цілковиту залежність від Німеччини. Справедливу оцінку цієї ситуації знаходимо в уже названій декларації ТУП “Наша позиція”: “Ми не можемо не спочувати цілком оправданим і справедливим змаганням польського народу до державної незалежності в етнографічних межах. Але, висловлюючи свої симпатії й спочуття до польського народу, ... ми разом з тим не можемо якнайрішучим способом не протестувати проти вже виявленого, на жаль, замаху польських шовіністів на землі, українським народом заселені... Ми цілком підтримуємо домагання галицьких українців, домагання поділу Галичини на автономні національні частини, українську та польську й протестуємо проти цієї форми національного гніту над українським народом, що оповістив австрійський акт за автономію Галичини 24 жовтня (6 листопада) 1916 року” [8, с. 16]. Польська сторона, на жаль, не взяла тоді до уваги цієї справді братерської, справедливої і вчасної перестороги – попередження. У черговий раз поляки не врахували уроків минулого.

Галицькі українці, звичайно ж, не змирилися із таким розвитком подій. Політичний провід перейшов до Української парламентської репрезентації, яку очолив Ю. Романчук. У своїй першій відозві до галицьких українців від 8 листопада вона засудила австрійську політику щодо створення польської автономії для усєї Галичини і закликала український народ до протесту і досягнення національно-територіальної автономії краю, причому знову за рахунок лояльної австрофільської політики, парламентськими методами. І це в той час, коли Австро-Угорщина продемонструвала байдужість до українських інтересів.

Життя вимагало активних і рішучих дій, спираючись передусім на власні сили. Тим більше, що у середовищі українського січового стрілецтва зародилася раніше і тепер набирала все більшого значення думка про необхідність застосування збройної боротьби для того, щоб здобути власну державність. Саме тому за наполяганням старшин було прийнято у листопаді 1916 р. важливе рішення щодо збільшення чисельності полку УСС. Хоча деякі політики вимагали припинити його боротьбу взагалі у відповідь на пропольську політику австрійського уряду. Подальший розвиток подій підтвердив правильність позиції старшин. Власне УСС відіграли вирішальну роль у Листопадовому повстанні 1918 р., внаслідок якого з'явилася ЗУНР.

Тим часом Перша світова війна продовжувалася. Вже наприкінці 1916 – початку 1917 рр. стало очевидним, що однонаціональні держави витримали тягар цього всеохопного випробування. Англія, Франція, Німеччина трималися стабільно. Виразно слабшали і наближалися до розвалу Російська та Австро-Угорська імперії. Першим продемонструвало свою неспроможність і гнилість

царське самодержавство. Внаслідок Лютневої (1917 р.) демократичної революції воно перестало існувати. Не стало в такий спосіб головного ворога українського народу. Виникли реальні можливості для вирішення українського питання у Наддніпрянщині. Але висвітлення того, як цей історичний шанс був використаний, виходить за хронологічні рамки цієї роботи.

Підведемо підсумки. Трагедія українського народу в Першій світовій війні була зумовлена відсутністю власної держави. Тому з новою силою розгорілася боротьба за її відновлення у вказаний період. Віддамо належне Головній українській раді, Союзу визволення України, Загальній українській раді, які твердо і послідовно виступили за Українську самостійну соборну державу, намагалися реалізувати свої наміри у тодішніх складних умовах із врахуванням їх особливостей. Вони справедливо пов'язували вирішення українського питання із поразкою царського самодержавства, допомогою європейських держав, зокрема Австро-Угорщини і Німеччини. Також правильно висували вимогу щодо вироблення єдиної мети та шляхів її досягнення серед українських політичних діячів. На жаль, цього не сталося. Власне істотним недоліком було те, що ідея незалежної України не отримала належного розуміння і підтримки провідної політичної організації наддніпрянців – Товариства українських поступовців, в тому числі М. Грушевського. Як показав подальший розвиток національно-визвольних змагань, саме це обумовило головну причину поразки Української Центральної Ради. Основним здобутком цього періоду стало створення полку УСС – першого національного військового формування. Не виправдалися сподівання на зовнішню допомогу. На перешкоді природних прагнень українців Галичини до своєї державності, хоча б і автономної, стали поляки. Своім шовінізмом вони заклали вже у той період, образно кажучи, політичну міну сповільненої дії у добросусідські відносини двох слов'янських народів. Адже не випадково, коли виникла ЗУНР, дійшло до чергової польсько-української війни. Звідси випливає незаперечний висновок – урок: шовінізм, крайній націоналізм завжди були і залишаються грізною небезпекою і загрозою для розвитку нормальних міжнаціональних стосунків, зокрема добросусідських. І цього не можна забувати.

1. Грушевський М. *Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 рр.* – К.: Либідь, 1992. – 42 с. 2. Дорошенко Д. *З історії української політичної думки за часів світової війни.* – Прага, 1936. – 99 с. 3. Кугутяк М. *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)* – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с. 4. Сухий О. *Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.)* – Львів: Каменяр, 1998. – 131 с. 5. Лановик Б., Матейко Р., Матисякевич З. *Історія України: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів.* – 2-е вид., перероб. – К.: Знання, 1999. – 574 с. 6. Грицак Я. *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття.* – К.: Генеза, 1999. – 358 с. 7. Голубець М. *Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року.* – Львів, 1935. – 875 с. 8. Дорошенко Д. *Історія України. 1917–1923 рр.* – Ужгород: Свобода, 1932. – Т.1. – 437 с. 9. *Історія України та її державності / За наук. ред. проф. Л.Є. Дециньського.* – 4-е вид., перероб. і доп. – Львів: Бескид Біт, 2008. – 443 с. 10. Гринів О. *Політична програма і загальнонаціональні інтереси. Дмитро Донцов про українські проблеми напередодні Першої світової війни // За вільну Україну.* – 1991. – 12 грудня. 11. Лось Й. *Перлина Європи // Арка.* – 2000. – Травень. 12. Петровський В.В., Радченко Л.О., Семенко В.І. *Історія України. Неупереджений погляд.* – 2-ге вид., випр. та доп. – Харків: Школа, 2008. – 608 с. 13. *Довідник з історії України / За заг. ред. І. Підкови і Р. Шуста.* – К.: Генеза, 2002. – 1135 с. 14. Мазур О.Я., Патер І.Г. *М.С. Грушевський і Союз визволення України в документах російської жандармерії // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”.* – 2008. – № 612. – С. 31–35. 15. Бачинський Р. *Герої Маківки // За вільну Україну.* – 1991. – 1 травня. 16. Левицький К. *історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. 1914–1918. Спогади і документи.* – Львів: Червона калина, 1929. – Ч. 1, 2. – 315 с. 17. Нагаєвський І. *Історія Української держави двадцятого століття.* – К.: Український письменник, 1993 – 413 с. 18. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. *Історія Українського війська.* – 4-те вид., змінене і доп. – Львів: Світ, 1992. – 702 с.